УДК 323.15(477)

BONUSIAK A., Instytut historii, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów, Polska

Bonusiak Andrzej – Dr. hab., Zastępca Dyrektora Instytutu historii, uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów, Polska.

Політично-юридичні аспекти функціонування національних меншин у незалежній Україні (на прикладі польської меншини)

У статті розглядаються політично-юридичні аспекти функціонування національних меншин у незалежній Україні. Наводяться приклади розвитку польської меншини в незалежній Україні.

Political and juridical aspects of the function of the national minorities in the independent Ukraine are considered in this article. Some examples of the Poland minority's development in Ukraine are shown.

Отримання в 80-90 роках XX століття політичної самостійності у Польщі та незалежності в Україні мало величезне значення для взаємних відносин поміж двома державними органами та поміж мешканцями обох держав. Цей аспект торкається також і політично-юридичного становища поляків, котрі проживають на території України (а також і українців у Польщі). Умови, у яких діяла польська та інші меншини в Україні, були і перебувають під впливом випадково існуючих конфліктів і упереджень в минулому, що і тепер має вплив на актуальні міждержавні відносини та відносини міжсуспільні. Вплив на взаємні співвідносини більшостей та меншостей як в Україні, так і в інших державах створювали фактори суспільного, політичного, господарського та культурного характеру.[1]

Величезне значення в таких укладах мали загальнополітичні фактори, що сталися причиною закордонної політики української держави та політики сусідніх з Україною держав. Безумовно істотними були також дії, спрямовані до нав'язання Україною добросусідських відносин з європейськими (і світовими) суспільствами; до демократизації внутрішнього життя, господарського розвитку тощо. Однак з другого боку такі дії відбувалися під могутньою пресією східного сусіда, позиції якого залишаються дуже міцними. Беручи до уваги подані вище аспекти, виглядає, що офіційні польсько-українські відносини були, щонайменше, правильні. Про це свідчать досить інтенсивні взаємні відносини (не один десяток офіційних візит найвищого рангу, цілий ряд спільних дій між державами, між адміністративними одиницями, постійний розвиток торгового обміну, створення спільного польсько-українського військового батальйону, спільні закордонні місії, чисельні наукові конференції та ін.).[2]

Подані вище приклади діяльності повинні

[1] W. Gill, N. Gill, *Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989 – 1993*, Toruń – Poznań 1995, s. 27 – 30; W. Bonusiak, *Stan i perspektywy stosunków polsko – ukraińskich*, [w:] *Polska – Niemcy – Ukraina w Europie*, Rzeszów 1996, s. 204 – 205; W. Bonusiak, *Polska i Ukraina w dobie transformacji ustrojowej*, [w:] *Wokół historii i polityki. Studia z dziejów XIX i XX wieku dedykowane Profesorowi Wojciechowi Wrzesińskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod redakcją S. Ciesielskiego, T. Kulak, K. Ruchniewicza, J. Tyszkiewicza, Toruń 2004, s. 61 i nast.;

[2] por. W. Bonusiak, *Polska i Ukraina w dobie transformacji...,* s. 61 – 63; M. Cieślik, *Stosunki...,* s. 3 - 8;W. Gill, N. Gill, tamże; W. Bonusiak, *Polska i Ukraina w dobie transformacji...,* s. 61 – 63, 66; W. Bonusiak, *Stosunki polsko – ukraińskie w latach 1990 – 1996*, [w:] *Polska i Ukraina pod II wojnie światowej*, pod red. W. Bonusiaka, Rzeszów 1998, s. 328; J. Konieczna, *Polacy – Ukraińcy, Polska – Ukraina. Paradoksy stosunków sąsiedzkich*, www.batory.org.pl/doc/paradoksy.pdf, s. 2; *Stosunki Polsko – Ukraińskie w latach dziewięćdziesiątych XX wieku*, http://prace.sciaga.pl.21428.html, 2005.11.03, s. 1 - 3; M. Cieślik, *Stosunki polsko – ukraińskie,* http://www.sprawymiędzynarodowe.pl/rocznik/1992/, 2005.11.03, s. 1-8.

були викликати корисне враження на українське та польське суспільство, поступово доводити до зміни існуючих стереотипів, які створювали найсерйозніші перешкоди в нормалізації взаємних відносин. Починається з'являтись взаємне розуміння. Хоч, наприклад, українці критикували введення в'їздових віз у Польщу після входу нашої держави у склад Євросоюзу, то з другого боку, однак, погодилися з тим, що правила їх видавання були найкориснішими для всіх східних сусідів Польщі. Істотним аспектом для майбутних відносин були події "помаранчевої революції" і однозначна заява поляків (незалежно від політичних переконань) підтримки табору В. Ющенка. Зрозуміло, що це не означає, що майбутнє поляків в Україні вже спокійне і забезпечене. Все залежатиме від того у якому напрямі йтиме далі ситуація в Україні.[3]

Процес нормалізації відносин політично-юридичних умов функціонування національних меншин в Україні буде аналізованим на прикладі польської меншини. Подібні або навіть такі ж дії були застосовані українською владою у відношенні і до інших національних меншин. Значна частина з доданих нижче юридичних правил має загальнодержавний характер і внормовує загальні умовини функціонування таких етнічних груп (або громадян) в державі.

Найважнішим документом, який окреслює ці правила була Конституція з 28 червня 1996. Права громадян України, що походять з національних меншин докладно окреслені в Стат. 10 , де м.і. говориться, що: "(...) В Україні гарантується вільний розвиток, користування, охорона російської мови та інших мов національних меншин (...)"; Стат. 11, що заповідає "(...) Держава сприяє (...) розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. (...)".

Стаття 24 виключає можливість привілеїв чи обмежень для населення м.і. з приводу користування іншою мовою чи визнання іншого віросповідання. Функціонування національних меншин зокрема торкається Стаття 36: "(...) Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів (...)".

Далі права національних меншин знаходяться у записах Статті 53, котрі м.і. стверджують, що: "(...) Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства."

Мешканці меншинного походження можуть також покликатись на Статтю 54, де сказано "(…) Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, (...)". Існуючі та відомі з історії наші сучасні труднощі пов'язані реалізацією певних міждержавних укладів виникають із записів Статті 119, де в пункті № 3 є вказівка органам самоврядування: "(....) виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин, а також програм їх національно-культурного розвитку."[4]

Конституція також підтримувала записи введених Законом про національні меншини від 25 червня 1992 року, а правила користування мов національних меншин в державі поміщувала окрема ухвала. Вже перші слова однозначно окреслювали ситуацію: "Українська Республіка визнає живучість і суспільне значення всіх національних мов і безумовно гарантує своїм громадянам національно-культурні та мовні права, беручи до уваги, що тільки вільний розвиток і рівноправність національних мов, висока мовна культура є основою взаємного духовного порозуміння, взаємного культурного збагачення та зміцнення дружби між народами (...)". Знову ж Стаття Третя Закону про мови меншин говорить, що: "Українська Республіка створює необхідні умови для розвитку і використання мов інших національностей у республіці (...); в роботі державних, партійних, суспільно-громадських органів (…), розташованих в місці проживання більшості громадян інших національностей (міста, дільниці, села, селища, тощо), можна користуватися паралельно з українською мовою їх національними мовами. У випадку, коли громадяни іншої національності становлять більшість мешканців перечислених адміністраційно-територіальних одиниць (...), в роботі перечислених органів і організацій можна користуватися українською мовою або

[3] J. Konieczna, tamże, s. 7, 11 – 13, 26; *Wiedzą, że Polska jest z nimi. Z Mironem Kertyczakiem, przewodniczącym Związku Ukraińców w Polsce rozmawia Andrzej Brzeziecki*, http://tygodnik.onet.pl/0,1206365,druk.html, 2005.11.03, s. 1 – 2; *Dni, które wstrząsnęły światem. Z Kijowa dla „Tygodnika Powszechnego" relacjonuje Gerhard Gnauck*; *Modlę się za Ukrainę, Abp Józef Życiński dla „Tygodnika Powszechnego"*, http://tygodnik.onet.pl/0,1206374,druk.html, 2005.11.03, s. 1 – 6;

[4] por. *Konstytucja Ukrainy uchwalona na piątej sesji Rady Najwyższej Ukrainy 28 czerwca 1996 roku. Wstęp i tłumaczenie Ewa Toczek*, Warszawa 1999, s. 18 – 19, 33, 37, 41, 73.

[5] Ustawa Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej O Języku w Ukraińskiej SRR (z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami), z dnia 22.10.1989 roku, http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?d=u_uw5.

мовою, якою користується дане населення." Подальші Статті подають також правила користування мовами меншостей в урядах, в опікунчо-виховних установах, etc.[5]

Ситуація національних меншин в Україні була також внормована наступним документом: "Декларації прав національностей України"[6]

Вже Стаття 1 цієї декларації говорить, що: "Українська держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права (...). Дискримінація за національною ознакою забороняється й карається за законом. В Статті 3 підкреслюється, що: "Українська держава гарантує всім народам і національним групам право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і розповсюдження інформації". Наступна Стаття гарантувала меншинам право до визнання власної релігії, а п'ята Стаття – право до збереження культури. В Статті 6 передбачалася можливість "створювати свої культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання. Ці організації можуть здійснювати діяльність, спрямовану на розвиток національної культури, проводити в установленому законом порядку масові заходи, сприяти створенню національних газет, журналів, видавництв, музеїв, художніх колективів, театрів, кіностудій.

Ці рішення були також підтверджені Законом "Про національні меншини в Україні", затвердженим 25 червня 1992 року. Найважливіші розпорядження знаходяться в Статтях: № 1, де м.і. сказано, що: (...) Усі громадяни України користуються захистом держави на рівних підставах (...) При забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, держава виходить з того, що вони є невід'ємною частиною загальновизнаних прав людини (...)." У Статті № 6, яка "(...)гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству." Тут же підкреслюється, що: "Пам'ятки історії і культури національних меншин на території України охороняються законом (...)" Важливі рішення ввіодить Стаття № 16, де передбачаються спеціальні асигнування для розвитку національних меншин. [7]

Особливі юридичні записи, що діють в Україні, дозволяли національним меншинам (в тому числі і польській) на цілий ряд можливостей, що гарантували їм шанс збереження тотожності.

Паралельно до в/в ухвал було введено рішення, пов'язані безпосередньо з можливостями функціонування національних меншин в Україні. Це був результат Польсько-Україн-ських порозумінь. Особливо істотними тут були ухвалення щодо умов функціонування польської меншини в Україні та української меншини у Польщі. Найважливіші записи знаходяться у *Трактаті між Республікою Польщею і Україною про добре сусідство, дружні відносини і співпрацю* підписаний 18 травня 1992 року. Цей Трактат м.і. поміщує теми: про співпрацю в галузі культури, освіти, науки, охорони здоров'я та адміністративними органами, а також про права національних меншин до збереження, користування та розвитку своєї тотожності при зобов'язанні дотримання лояльності щодо держави, в котрій проживають. В цьому ж порозумінні знаходяться декларації формування взаємних відносин на основі співпраці, взаємної поваги, довіри та взаєморозуміння в дусі, відповідно до Карти Об'єднаних Націй, до Кінцевого Акту Конференції Безпеки у Європі та до інших міжнародних порозумінь.[8]

Після внормування цих основних правил були прийняті наступні, котрі уточнили засади, на основі яких мали б будуватися взаємні відносини, а також окреслили б способи збереження місць національної Пам'яті. Це порозуміння було прийняте у березні 1994 року.[9]

В/В порозуміння рішуче поправили можливості функціонування поляків в Україні і стали безпосередньою причиною збільшення діяльності цієї групи меншин, метою котрої є підтримування і розвиток національної традиції та культури. Слідом за цим йшов розвиток організаційних дій. З позиції їх призначення, кількості, проектів, etc., можна визначити

[6] zatwierdzona 1 listopada 1991, http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?d=u_uw2.

[7] http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?d=u_uw3 .

[8] Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, nr 125 z 1993 r. (artykuły: 10, 11, 12, 13, 14, 17); *Biuletyn Federacji Organizacji Polskich na Ukrainie,* 1994/1, s. 3 – 4, 1994/2, s. 4 – 8; DzURP, artykuły: 1, 3 – 5; *Biuletyn FOPnU,* tamże.

[9] Były to: *Deklaracja ministrów spraw zagranicznych (...) o zasadach kształtowania polsko – ukraińskiego partnerstwa* oraz *Umowa o ochronie grobów i miejsc pamięci ofiar wojny i represji,* por. W. Bonusiak, *Stosunki polsko – ukraińskie...,* s. 328; W. Bonusiak, *Polska i Ukraina w dobie transformacji...,* s. 62; *Biuletyn FOPnU...* 1994/1995, nr 3, s. 9 – 12; 1995, nr 4 – 5, s. 8 – 10.

кілька видів польських організацій.

Отож на території України виступають:

- Світські організації, зареєстровані і визнані адміністративною владою.
- Організації при-парафіяльного характеру.

Ці останні – навіть якщо функціонують у середовищах, які доміновані поляками, – не ставлять собі (бо не таке їх призначення) завдання, що виключно спрямоване на збереження польської самобутності. Але саме таку роль можна приписати світським організаціям. Беручи до уваги ці групи, можна їх поділити на:

- Загальноукраїнські організації (федерації), метою котрих є координація діяльності полонійних товариств і репрезентація поляків в Україні.
- Загальноукраїнські організації в середовищах (наприклад освітянські).
- Регіональні організації загального характеру (що координують роботу на рівні міст, регіонів чи областей і репрезентують поляків перед відповідними адміністративними органами влади).
- Організації, що виконують завдання в середовищах.[10]

З позиції завдань, які ставлять перед собою ці організації, можна відзначити:

- Освітянська діяльність (проведення курсів польської мови для дітей і дорослих, різнорідна підтримка, а також проведення діяльності т.з. недільних шкіл, створення польських класів чи курсів польської мови в державних школах).
- Культурна діяльність (проведення різних ансамблів, у тому числі танцювальних, вокальних, музичних; хорів, театрів, організація виступів з нагоди польських та інших урочистостей на терені проживання та за його межами).
- Пропаганда (спрямована на забезпечення польському середовищу інформації про полонійну діяльність, яка має місце по всіх кутках України і за її межами, популяризація досягнень окремих організацій і середовищ, доробку всієї Полонії) реалізована шляхом організації циклічних культурних імпрез, а також видавництво етнічних робіт (найчастіше суспільно-культурного профілю).
- Спортивна діяльність спрямована на популяризацію спорту, в основному серед молоді.
- Діяльність пов'язана зі збереженням історичних польських пам'яток в Україні (пам'яткові таблиці, пам'ятники – будова або відновлення, цвинтарі та могили, військові і цивільні; музеї тощо).
- Діяльність, що має на меті вдосконалення кадрів, які проводять серед поляків школи, ансамблі, etc. Шляхом організації вишколів, курсів, курсо-конференцій, видавництво спеціалізаційної преси, адресованої до певного середовища.
- Діяльність, яка має загальне значення, що дає можливість функціонування етнічних організацій, а отже, проведення переговорів з адміністративними органами влади у справах, істотних для Полонії, репрезентація її інтересів і доробку шляхом співпраці з адміністративними органами влади, з іншими меншинами, і, зрозуміло, з українцями.[11]

Всі вони безпосередньо пов'язані з основним завданням кожної організації меншостей, що функціонує в будь-якій країні, а це – турбота про збереження та розвиток власного етнічного середовища. Такий широкий спектр діючих в Україні організацій дуже корисно свідчить про можливості діяльності на території цієї країни польської меншини, а отже, це прямий доказ, що підтверджує визнання (щонайменше офіційне) всесвітніх норм відносин поміж державою і її національними меншинами.

Незалежно від представлених вище юридично-політичних аспектів, у функціонуванні поляків, які проживають на терені України, найважливішим є те, як польська меншина сприймається самими українцями. Це дуже важливо, оскільки від цього залежить підхід місцевих органів влади до проблем польської меншини. Бо органи влади репрезентують громадськість. Назагал беручи, така постава була досить різною. Здається, в цьому питанні неможливо жодним способом провести всеукраїнських узагальнень.

Аналіз існуючих суспільних відносин слід розпочати від ствердження, що з позиції демографічних даних в загальних переписах населення польського походження не становить найсерйознішої демографічної проблеми. Причини існування "польської проблеми" в свідомості як населення, так і державних органів

[10] ZOST, materiały Związku Nauczycieli Polskich na Ukrainie (statut, materiały z zebrań założycielskich, akt rejestracji); Rozmowa z Władysławem Strutyńskim Prezesem Zarządu Głównego OTKP im. A. Mickiewicza, październik 2005; Korespondencja z Władysławem Strutyńskim z roku 2005 (w posiadaniu autora). por. *Biuletyny FOPnU...*

[11] Tamże.

[12] por. A. Patek, *Polska diaspora w Rosji Radzieckiej i ZSRR* [w:] *Polska diaspora*, pod red. A. Walaszka, Kraków 2001, s. 309; K. Grünberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko – ukraińskie w X – XX wieku*, Warszawa 2005, s. 746; P. Eberhardt, *Polacy na Ukrainie. Liczebność i rozmieszczenie ludności polskiej według ostatnich spisów powszechnych*, www.polonia-polska.pl/index.php?id=pwko02, 2005.11.03, s. 1 – 3.

слід шукати в інших, а не в демографічно-суспільних аспектах наших взаємних відносин.[12]

Не підлягає сумніву, що реальні дії, проведені певними щаблями адміністративно-державних влад в Україні (подібно, як і в інших країнах), міцно зумовлені т.з. "вуличними настроями". Ці останні неодноразово паралізували постанови центральної влади, які безпосередньо не зв'язані з "настроями провінцій". Типовим прикладом такої є хоч би проблема Цвинтаря "Львівських Орлят", відкриття якого кілька разів було перенесене в результаті дій Міської Ради Львова, хоч розв'язання було підняте на рівні центральних порозумінь. Така ситуація – це не поодинокий випадок і не торкається тільки польської меншини.

Слід зауважити, що поляки зовсім інакше сприймаються на Західній Україні, а зовсім інакше – на Східній. Західноукраїнська "національна батьківщина" з причин історичних носить тягар негативного образу поляка, котрий не становить такої проблеми на Східній Україні. Такий стереотип легко використовується середовищами, які свій політичний капітал (осбливо в період виборів) "збивають" на використанні колишніх історичних непорозумінь і конфліктів. Отож можна прийняти, що не існує однолитої політики щодо поляків, які проживають в Україні, на рівні регіональних органів влади, міських чи обласних. Кожна з них більш чи менш прихильно відноситься до польської проблеми, в залежності від того, наскільки польську проблему можна використати при осягненні власної мети даного політичного середовища, що функціонує на окресленому терені.

Такі ж факти видніються також у відношеннях України (центральні, міські, регіональні органи влади) до інших національних меншин, які проживають в державі. В залежності від регіону різні меншини "становлять політичну проблему" і змушені рахуватися з різнорідними організаційними ускладненнями, що обмежують їх функціонування, хоч одночасно, як вже було підкреслено, зовсім не мусять з такою ж самою силою виступати в усій країні. До найістотніших задань щодо меншин (крім польської), які евідентно розіграні політичним способом, належать:

- Проблема татарської меншини (на півдні), а також загальна проблема цілого Криму.
- Проблема меншини російської та російськомовних українців – на сході країни, а частково й у Центральній Україні.

Інші меншини, такі, як німецька, чеська, румунська, молдавська чи грецька, з причини свого знаходження і відносно невеликої кількості, а в зв'язку з цим і з огляду на силу впливу на теперішні часи та історію, не можуть бути використані на таку шкалу. Отож їх загальне становище формально і психологічно є кращим.

Зрозуміло, це не означає, що не може бути краще. Здається, що найсерйознішим завданням, яке стоїть перед Українською владою в найближчому часі, буде

ЛІТЕРАТУРА

1. *Конституція України, ухвалена на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Вступ і переклад на польську мову Ева Точек*, Warszawa 1999
2. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, nr 125 z 1993 r.
3. Zbiory Osobiste Sergieja Tkaczowa, materiały Związku Nauczycieli Polskich na Ukrainie (statut, materiały z zebrań założycielskich, akt rejestracji)
4. Rozmowa z Władysławem Strutyńskim Prezesem Zarządu Głównego Obwodowego Towarzystwa Kultury Polskiej im. A. Mickiewicza, październik 2005
5. Korespondencja z Władysławem Strutyńskim z roku 2005 (w posiadaniu autora)
6. *Biuletyn Federacji Organizacji Polskich na Ukrainie,* 1994 – 1995
7. W. Gill, N. Gill, *Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989 – 1993*, Toruń – Poznań 1995
8. W. Bonusiak, *Stan i perspektywy stosunków polsko – ukraińskich*, [w:] *Polska – Niemcy – Ukraina w Europie*, Rzeszów 1996
9. W. Bonusiak, *Polska i Ukraina w dobie transformacji ustrojowej*, [w:] *Wokół historii i polityki. Studia z dziejów XIX i XX wieku dedykowane Profesorowi Wojciechowi Wrzesińskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod redakcją S. Ciesielskiego, T. Kulak, K. Ruchniewicza, J. Tyszkiewicza, Toruń 2004
10. W. Bonusiak, *Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1990-1996*, [w:] *Polska i Ukraina pod II wojnie światowej*, pod red. W. Bonusiaka, Rzeszów 1998, s. 328;
11. A. Patek, *Polska diaspora w Rosji Radzieckiej i ZSRR* [w:] *Polska diaspora*, pod red. A. Walaszka, Kraków 2001
12. K. Grünberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X-XX wieku*, Warszawa 2005
13. http.//www.batory.org.pl/doc/paradoksy.pdf,
14. http://prace.sciaga.pl.21428.html,
15. http://tygodnik.onet.pl/0,1206365,druk.html,
16. http://tygodnik.onet.pl/0,1206374,druk.html,
17. http://www.polonia-polska.pl/index.php?id=pwko02,
18. http://www.sprawymiędzynarodowe.pl/rocznik/1992/,
19. http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?d=u_uw2.
20. http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?d=u_uw3 .
21. http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?d=u_uw5 .

[13] http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?d=u_uw5 .